

The Protests of November 2017 from the Viewpoint of Network Society Theory

Rohollah Hoseinpoor *

Ph.D Student, Political Sciences,
University of Mazandaran, Babolsar,
Iran

Ahmad Rashidi

Associate Professor, Political Sciences,
University of Mazandaran, Babolsar,
Iran

Abstract

The growth of new communication and information technologies and the formation of a networked society have had major effects on the world life, including the formation of virtual reality. Influenced by the cyber community, the occurrence of protests and riots in November 2017 in a number of cities in Iran, especially small cities, the Iranian official policy space was faced with severe shocks and the formation of the anti-power current had many effects on cyberspace policy. The main question of the article is what effect did virtual social networks have on the November 2017 protests? Applying Castells's network community theory as well as descriptive-analytical method and using secondary data, the research findings show that social networks in the context of existing dissatisfaction in society and with increasing political activism accelerated and strengthened the protests and riots of November 2017. Overcoming the currents of power, viral spread of rallies, horizontal leadership, spontaneity, were among the influential factors of virtual social networks in intensifying the protests.

Keywords: Social Network, Anti-power, Virtual Social Network, Networking Society, Cyberspace.

* Corresponding Author: r_ghadr@yahoo.com

How to Cite: Hoseinpoor, R., Rashidi, A. (2021), "The Protests of November 2017 from the Viewpoint of Network Society Theory", *Political Strategic Studies*, 10(39), 109-140. doi: 10.22054/QPSS.2021.60359.2829

اعتراضات دی‌ماه ۹۶ از منظر تئوری جامعه شبکه‌ای

روح‌اله حسین‌پور* دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

احمد رشیدی دانشیار علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

چکیده

رشد بی‌توقف فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی و شکل‌گیری جامعه شبکه‌ای، تأثیرات عمده‌ای بر جهان زیست گذاشته که شکل‌گیری واقعیت مجازی از جمله آثار آنها می‌باشد. تحت تأثیر جامعه مجازی، وقوع اعتراضات و سپس آشوب‌های دی‌ماه ۹۶ در تعدادی از شهرهای ایران بویژه شهرستان‌های کوچک فضای سیاست رسمی ایران را با تکانه‌های شدیدی مواجه کرد و ضمن شکل‌دهی به جریان پادقدرت، تأثیرات فراوانی بر سیاستگذاری فضای مجازی داشت. پرسش اصلی مقاله این است که شبکه‌های اجتماعی مجازی چه تأثیری بر اعتراضات دی‌ماه ۹۶ داشتند؟ با کاربست تئوری جامعه شبکه‌ای کاستلز و نیز روش توصیفی-تحلیلی و استفاده از داده‌های ثانویه، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد شبکه‌های اجتماعی در بستر نارضایتی‌های موجود در جامعه و با افزایش کنشگری سیاسی تسریع و تقویت‌کننده اعتراضات و آشوب‌های دی‌ماه ۹۶ بودند. اشغال فضای شهری، گسترش ویروسی تجمعات، رهبری افقی، خودجوش بودن ساخت پادقدرت از جمله عوامل تأثیربخش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تشدید اعتراضات بودند.

واژگان کلیدی: شبکه اجتماعی مجازی، جامعه شبکه‌ای، پادقدرت، فضای مجازی، نافرمانی مدنی.

مقدمه

گردش اطلاعات و گسترش ارتباطات و رسانه‌های گروهی و بویژه فضای مجازی آن قدر مهم و تاثیرگذار بوده که از عصر حاضر به عصر اطلاعات یاد می‌شود. سرعت تحول تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی حیرت‌انگیز بوده و همین تحول، دگرگونی و نوآوری آن را برای بررسی و کار علمی وسوسه‌انگیز کرده و منجر به ارائه تئوری‌های مختلفی از قبیل موج سوم، جامعه شبکه‌ای، جامعه فراصنعتی و دهکده جهانی و ... شده است. این تحول و جهان شکل گرفته از آن به تعبیر هابرماس جهان زیستی است که انسان، زندگی و سلوک جدیدی را خلق می‌کند و ما را در بطن و متن فرایند رسانه‌ای شدن قرار می‌دهد. فرایندی که ضمن تبادل آزاد اطلاعات و گسترش فضای گفتگو همواره به دنبال دورشدن از سیطره دولت می‌باشد. این نحوه سلوک و خلق جهان فناورانه که دستاورد زندگی متمایز انسان در مقابل سایر موجودات است (لینک، ۲۰۰۹: ۴). خود تهدیدها و فرصت‌های بیشماری را در حوزه‌های گوناگون از جمله سیاسی فراهم نموده و در حوزه کار سیاستگذاری، پرداختن به آن از جنبه سلبی یا ایجابی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. چرا که به لیوتار^۱ عرصه حاکمیت و سلطه اطلاعات روز به روز افزون‌تر می‌گردد و آنگاه که منجر به شکل‌گیری واقعیت مجاز یا مجاز واقعی می‌گردد، خود عامل و بستر بسیاری از تحولات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی شده و ظرفیت ایجاد هویت‌های جدید، فضاهای مفاهمه و روابط افقی، کانون‌های مقاومت، جنبش، بسیج مردمی، اعتراض، شورش و نافرمانی را پیدا می‌کند.

در ایران با توجه به ضریب نفوذ اینترنت و درصد بالای عضویت در شبکه‌های مجازی^۲ می‌توان از شکل‌گیری جامعه شبکه‌ای صحبت کرد. واقعیتی که تمام حوزه‌های جهان زیست ایرانی و بویژه حوزه سیاست و مفاهیم مرتبط به آن همچون مشارکت، قدرت، هویت، مشروعیت و مقاومت را تحت تاثیر قرار داده و منجر به تکثیر هویت‌های برابر شده است. شدت و دامنه تاثیرگذاری شبکه‌ها به حدی است که هر لحظه امکان شکل‌گیری سیاست مخالف در فضای بی‌زمان و زمان‌های بی‌فضا وجود دارد. این بدین معنی است که شبکه‌ها توانسته‌اند یا این توانایی را دارند تا به تعبیر گرامشی سلطه

1. Lyotard

2. Social Network

هژمونیک دستگاه‌های مشروعیت‌ساز نظام سیاسی را با اخلال مواجه کرده و خرده‌گفتمان‌های اعتراض را در اشکال مختلف تولید نمایند و سبب انتقال جلوه‌های جدید کنش سیاسی به فضای غیرقابل دسترس سایبر شده و حاد واقعیت را به مساله‌ای حاد تبدیل نمایند.

اعتراضات و آشوب‌های دی‌ماه ۹۶ در کشور از مهمترین جلوه‌های تاثیرگذاری فضای مجازی بر عرصه سیاست کشور بود که از اعتراض به گرانی در شهر مشهد به سرعت تبدیل به یک حرکت در اعتراض به اقدامات نظام سیاسی گردید و شعارها از ماهیت اقتصادی به شعارهایی با ماهیت سیاسی تغییر پیدا کرد. سرعت گسترش این اعتراضات، نوع شعارها و شهرستان‌هایی که در آن این اعتراضات رخ داد برای بسیاری تعجب‌انگیز بود چرا که تا قبل از آن حداقل نشانه‌هایی از بروز یک اعتراض نسبتاً گسترده توسط دستگاه‌های سیاسی و امنیتی قابل برآورد نبود و مدیران سیاسی و امنیتی و حتی گروه‌های سیاسی را در سطوح مختلف اعم از اجرایی، شناختی و تحلیلی دچار اشتباه نمود.

پیشینه پژوهش

الف- پژوهش‌های خارجی

اگرچه در خصوص رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، مطالعات و تحقیقات فراوانی به زبان لاتین صورت گرفته است لیکن در خصوص بررسی تاثیر شبکه‌های اجتماعی بر اعتراضات دی‌ماه ۹۶ این آثار به تعداد انگشتان یک دست هم نمی‌رسد و عمده آثار مربوط به تاثیرات شبکه‌های مجازی بر انتخابات و حوادث ۸۸ می‌باشد که عبارتند از:

- بوگدان و همکاران (۲۰۱۴)^۱ در کتاب «رسانه‌های اجتماعی» به مواردی همچون قدرت سیاسی رسانه‌های اجتماعی، نقش رسانه‌های اجتماعی در بسیج مردم برای شورش و انقلاب پرداخته و به طور مصداقی تاثیر رسانه‌های اجتماعی بر جنبش گری‌پارک ترکیه را بررسی کرده و از آن بعنوان سیاست تحت تاثیر هشتگ می‌پردازد.

1. Bogdan.et al.

- کاستلز (۱۳۹۶)^۱ در کتاب خود به نام «شبکه‌های خشم و امید» تاثیر اینترنت بر جنبش‌های اجتماعی که الهام‌بخش نویسنده در این تحقیق می‌باشد اشاره دارد به اینکه تحولات تکنولوژیک در عرصه جهانی سبب شده است تا جنبش‌های اجتماعی با تاثیرپذیری از این دگرگونی‌ها مشخصه متمایزی یعنی شبکه‌ای شدن پیدا کنند. همچنین کاستلز (۱۳۸۹) در کتاب‌های سه جلدی عصر اطلاعات که به بررسی تکنولوژی‌های اطلاعاتی بر حوزه‌های مختلف اجتماعی می‌پردازد، استدلال می‌کند که همه جهان به صورت یک شبکه درآمده که بافت اصلی آن را اطلاعات و نظام ارتباطات الکترونیک تشکیل داده که این امر اقتضانات خاصی را در سیاست، فرهنگ و اقتصاد به همراه دارد.

- کمالی پور (۲۰۱۰)^۲ در کتاب «رسانه، قدرت و سیاست در عصر دیجیتال: نارضایتی انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۰۹ در ایران»؛ یک بحث فکری، چند منظوره و متعادل از نقش و تاثیر فناوری‌های ارتباطی مدرن بویژه استفاده از رسانه‌های دیجیتال کوچک بر انتخابات ایران در سال ۲۰۰۹ و نحوه پوشش‌دهی رسانه‌های جهانی را ارائه می‌دهد. با توجه به اهمیت انتخابات در ایران و ابعاد ملی و جهانی آن، این کتاب به دنبال توضیح تاثیر رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی بر قدرت و سیاست، تجارت، فرهنگ، روابط انسانی و ارتباطات بین‌المللی در ایران می‌باشد.

- برنز (۲۰۰۹)^۳ در مقاله‌ای در خصوص نقش و تاثیر رسانه‌های مجازی با عنوان «تویتر در ایران آزاد: بررسی نقش تویتر در دیپلماسی و شکل‌گیری اعتراضات و بحران‌های بعد از انتخابات ۲۰۰۹ ایران» بیان می‌دارد که سیستم‌های رسانه‌های اجتماعی مانند تویتر چالش‌های جدیدی را برای تصمیم‌گیران در یک بحران بین‌المللی ایجاد می‌کنند. او معتقد است از یک طرف تویتر باعث تحریک جنبش اجتماعی ضد رژیم شده و از طرفی طرفداران رژیم ایران از آن برای شناسایی طرفداران دموکراسی استفاده کرده‌اند.

ب- پژوهش‌های داخلی

برگزاری چند نشست در انجمن علوم سیاسی ایران و نیز بررسی پیمایشی مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران در مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری از دیگر

1. Castells
2. Kamalipour
3. Burns

موارد بررسی اعتراضات دی‌ماه ۹۶ بوده است. جلایی پور و همکاران (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان شناسایی عوامل مؤثر بر اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶ در کنار ترسیم مختصات اعتراضات دی‌ماه ۹۶ با اتخاذ رویکردی اکتشافی به دنبال شناسایی عوامل کلان و منطقه‌ای مؤثر بر وقوع این اعتراضات بوده و طبق یافته‌های این تحقیق، مهمترین عوامل وقوع اعتراضات دی ۹۶ عبارتند از: افزایش متقاضیان کار و ناتوانی نسبی دولت در ایجاد شغل برای آنها، ناامیدی پیشینی کسانی که در انتخابات شرکت نمی‌کنند، ناامیدی رأی‌دهندگان به روحانی از شنیده نشدن صدایشان توسط دولت و حاکمیت، کشمکش بر سر دسترسی به منابع طبیعی.

- تاجیک (۱۳۹۵) در مقاله «رسانه‌های اجتماعی مجازی و عرصه سیاست در ایران، بررسی موردی انتخابات دهم ریاست جمهوری و کارناوال‌های شهری در تهران» معتقد است در ایران امروز با درهم آمیختگی موضوعات و بحران‌های گوناگون و تسریع آنها توسط فناوری اطلاعات، همه امور سیاسی و فضای عمومی ایران به شدت سیاسی و از سویی دیگر این فضا مجازی شده است.

- قهرمان (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «اینترنت و رادیکال دموکراسی: درآمدی بر شکل‌گیری رادیکال دموکراسی مجازی» بر این اعتقاد است که فضای مجازی اینترنت با ویژگی‌های منحصر به فردی نظیر ابرمندی، ابر شبکه‌ای، کنش تعاملی و تمرکززدایی قدرت رسانه‌ای که به وسیله دو ویژگی امکان دستیابی به هویت مجازی و امکانات تخصصی و فنی غیرانحصاری اینترنت تضمین می‌گردد، توانایی شکل‌دهی به رادیکال دموکراسی مجازی را دارد.

- خانیکی (۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «کشگری و قدرت در شبکه‌های اجتماعی مجازی: مطالعه کارکردهای فیسبوک در فضای واقعی»، در آغاز به منظور ارائه تحلیل مفهومی از ماهیت قدرت و چگونگی بروز و اعمال آن در روابط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی می‌پردازد. در ادامه سه کارکرد معطوف به حوزه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی در سه موضوع میدان‌التحریر در انقلاب مصر، جنبش وال استریت در آمریکا و قرار خیزبازی-آبپاشی و حمایت از کودکان کار در ایران که مشخصاً به ظرفیت‌های شبکه اجتماعی فیسبوک و کشگری شبکه‌اندان در فضای واقعی مرتبط است، توصیف و تحلیل می‌شود.

- سردارنیا (۱۳۸۸) در مقاله «اینترنت، جنبش‌های اجتماعی جدید و بسیج اعتراض‌ها بررسی نظری و مصداقی چند جنبش اجتماعی»، نخست به کارکردهای مهم اینترنت در جنبش‌های اجتماعی از حیث نظری پرداخته و سپس به منظور تأیید بحث‌های نظری جنبش‌های اجتماعی زاپاتیستا، جنبش‌های اعتراضی علیه سازمان تجارت جهانی و گروه ۸ و نیز جنبش‌های صلح‌طلبانه، به اجمال بررسی می‌شوند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد، از نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ به بعد، اینترنت با قابلیت‌هایی همچون پست الکترونیک، وبسایت‌ها، اطلاع‌رسانی گسترده، شبکه‌سازی و هویت‌سازی بر موفقیت این جنبش‌ها در تشویق و بسیج اعتراض‌ها در سطح جهانی، تأثیر قابل توجهی داشته است.

همانطور که در ابتدا اشاره شد اگر چه در خصوص شبکه‌های اجتماعی مجازی تالیفات و آثار متعددی وجود دارد اما حجم کارهای انجام شده در زبان لاتین بسیار بیشتر و با کیفیت‌تر نسبت به زبان فارسی می‌باشد. عمده آثار منتشر شده هم به زبان لاتین و هم فارسی بیشتر به بررسی تحولات اجتماعی و سیاسی بعد از انتخابات ۸۸ پرداخته و عمده کار آنها نیز با تأکید بر عملکرد برخی از شبکه‌های اجتماعی محدود از جمله فیس بوک و تویتر می‌باشد. چنانکه مشاهده شد تاکنون هیچ تحقیقی به بررسی اعتراضات دی‌ماه ۹۶ از زاویه تئوری جامعه شبکه‌ای نپرداخته است لذا این تحقیق می‌کوشد این خلاء را پر نماید.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با الهام‌گیری از نظریه جامعه شبکه‌ای کاستلز، بعنوان چارچوب نظری پژوهش و برای تبیین موضوع مورد مطالعه به دلیل ماهیتی که دارد، از روش توصیفی و اسنادی کتابخانه‌ای استفاده شده است. روش اسنادی عبارت است از: کنکاش منظم در اسناد، مدارک و منابعی که حامل حقایق مرتبط با پرسش اصلی پژوهشگر هستند به منظور نقد، بررسی، کشف حقایق، استخراج، دسته‌بندی، توصیف، تفسیر و تجزیه و تحلیل آنها و در نهایت استفاده از همه موارد در گزارش نهایی (سام آرام، ۱۳۷۸: ۱۲۴). در این مطالعه بر مجموعه شبکه‌های اجتماعی تلگرام، توئیتر، اینستاگرام همزمان با اعتراضات دی‌ماه ۹۶ تمرکز شده است و تحرکات آنها از نظر تأثیراتی که بر رخدادهای دی‌ماه ۱۳۹۶ داشته‌اند مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین نظرسنجی‌های رسمی

دولتی، بررسی مطالعات و آمارهای منتشرشده دانشگاهی یا اعلام شده رسمی از سوی نهادهای تحقیقاتی، بررسی بانک‌های اطلاعاتی اینترنتی و عضویت در شبکه‌های مجازی از دیگر منابع مورد استفاده در این تحقیق می‌باشند. همه این محتواهای بررسی شده و اسناد مورد اشاره در مسیر موضوع مطالعه، نقش سرعت‌بخشی رسانه‌های اجتماعی به اعتراضات و گسترش آنها را با مستندات متقن و قابل اثبات نشان می‌دهد.

در این پژوهش، پرسش اصلی این است که شبکه‌های اجتماعی مجازی چه نقشی در شکل‌گیری و گسترش اعتراضات و آشوب‌های دی ماه ۹۶ داشتند؟ در پاسخ به این پرسش، فرضیه‌ای که مورد بررسی قرار گرفته این است که شبکه‌های اجتماعی مجازی در بستر نارضایتی‌های موجود و با افزایش امکان کنشگری سیاسی، اعتراضات دی ماه ۹۶ را تسهیل و تشدید کردند. البته این فرضیه، رابطه علت و معلولی بین رسانه‌های مجازی و تغییرات و اعتراضات سیاسی برقرار نکرده و بنابراین به دام جبرگرایی فناورانه نمی‌افتد. چراکه شبکه‌های اجتماعی نه علت هستند و نه به خودی خود کارگزار بلکه ابزاری‌اند که تحت شرایط وجود علل و زمینه‌های خاص به مثابه یک تسریع و تقویت‌کننده در خدمت اهداف کارگزاران (معترضان) خواهند بود (نظری، ۱۳۹۷: ۱۴۸).

در این مقاله تلاش می‌شود تا فقط وجوه فرصت‌گونه فناوری اطلاعاتی نوین در اعتراضات دی ماه ۹۶ مدنظر قرار گرفته اما وجوه چالش‌گونه شبکه‌های اجتماعی و فناوری اطلاعاتی را به فرصتی دیگر وامی‌گذاریم. پیشی گرفتن فضای جریان‌ها بر جریان قدرت، گسترش شتابنده تجمعات، رهبری افقی، خودجوش بودن، اشغال فضای شهری، ساخت پاد قدرت از جمله دلایل تاثیرات شبکه‌های اجتماعی مجازی در گسترش اعتراضات ۹۶ می‌باشند.

چارچوب نظری

الگوی نظری در این پژوهش، بکارگیری و استخدام مفاهیم جامعه شبکه‌ای^۱ کاستلز و تولیدات آن می‌باشد. وی جامعه شبکه‌ای را جامعه‌ای جدید می‌داند که روابط تولید، قدرت و تجربه به گونه‌ای روزافزون حول شبکه شکل می‌گیرد. به تعبیر وی جامعه شبکه‌ای، جامعه‌ای است که ساختارهای اجتماعی آن پیرامون شبکه‌های فعال شده از طریق

فناوری‌های اطلاعاتی، ارتباطاتی و پردازش شده دیجیتالی و مبتنی بر میکروالکترونیک شکل گرفته است (کاستلز، ۱۳۹۳: ۳۲). از نظر کاستلز این دگرگونی بنیادی شکل گرفته در عرصه ارتباطات و کاربرد اینترنت و شبکه‌های بی‌سیم بعنوان پایگاه‌های ارتباط دیجیتال باعث ظهور وضعیتی بنام خودارتباطی توده‌ای می‌شود (کاستلز، ۲۰۰۵: ۱۳) که مبتنی است بر شبکه‌های اجتماعی افقی و ارتباط تعاملی و خودمختاری که معمولاً به دشواری توسط حکومت‌ها و شرکت‌ها قابل کنترل هستند. خودارتباطی توده‌ای پایگاه تکنولوژیکی برای ساخت خودمختاری کنشگر اجتماعی اعم از کنشگر فردی یا جمعی در مقابل نهادهای جامعه فراهم می‌کند. وی خودمختاری ارتباط را ذات جنبش‌های اجتماعی می‌داند که جنبش را قادر می‌سازد با دورزدن کنترل دارندگان قدرت با جامعه به طور کلی مرتبط شود. این فناوری‌های نوین ارتباطی از طریق امکانات بی‌زمان و بی‌مکانی که در اختیار باورها و عقاید مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی قرار می‌دهند، همواره به تقویت جریان‌های مقاومت در برابر جریان قدرت و سلطه کمک کرده‌اند.

جریان قدرت در جامعه شبکه‌ای به دو دسته تقسیم می‌شوند: الف- برنامه‌نویسان^۱ که از امکان برنامه‌نویسی شبکه‌های اصلی‌ای که زندگی مردم وابسته به آنهاست و از توانایی ساخت شبکه‌ها و برنامه‌ریزی برخوردارند؛ ب- سوئچرها^۲ که باعث اتصال بین شبکه‌های مختلف می‌شوند که توانایی اتصال و اطمینان از همکاری شبکه‌های گوناگون را دارند؛ نتیجه آنکه ظرفیت ارتباطی، مهمترین عامل در اختیار کنشگران اجتماعی است که با آن می‌توانند از طریق تغییر در روند معناسازی تصمیمات دیگر کنشگران را تحت تاثیر قرار دهند (خانیکی و دیگران، ۱۳۹۲: ۵۹).

از نظر کاستلز جنبش‌های اجتماعی بعنوان کنشگران اجتماعی در سراسر تاریخ اهرم‌های تغییر اجتماعی بوده و همچنان خواهند بود. آنها معمولاً از بحران در شرایط زندگی ریشه می‌گیرند که زندگی روزمره را برای بیشتر مردم غیرقابل تحمل می‌کند. از نظر وی جنبش‌های اجتماعی معاصر در اشکال مختلف شبکه‌ای هستند. در حالیکه این جنبش‌ها معمولاً در شبکه‌های اجتماعی اینترنتی آغاز می‌شوند تنها با اشغال فضای شهری تبدیل به جنبش می‌شوند. این جنبش‌های اعتراضی به طور همزمان محلی و جهانی هستند. آنها در

1. Programmers
2. Switches

زمینه‌ای خاص و بنا بر دلایل خاص خود آغاز می‌شوند اما جهانی نیز هستند زیرا به سراسر جهان متصلند و از تجربیات دیگران یاد می‌گیرند. از لحاظ پیدایش، معمولاً بر اثر اخگر خشم که یا مرتبط با یک رویداد خاص یا اوج نفرت از کنش‌های حاکمان است برانگیخته می‌شوند. در همه موارد آنها از یک فراخوان به کنش صادر شده از فضای جریان‌ها سرچشمه می‌گیرند که هدفش ایجاد یک اجتماع فوری برای عمل شورشی در فضای مکان‌هاست این جنبش‌ها به تبعیت از منطق شبکه‌های اینترنتی و پروسی هستند. این فقط به دلیل ویژگی و پروسی پخش خود پیام‌ها بویژه تصاویر بسیج‌کننده نیست بلکه به دلیل تاثیر نمایشی جنبش‌هایی است که در هر کجا آغاز می‌شوند. افقی بودن شبکه‌ها، همکاری و همبستگی را تقویت می‌کند و نیاز به رهبری رسمی را کاهش می‌دهد. این جنبش‌ها اصولاً جنبش‌هایی بی‌خشونت هستند که ابتدا در نافرمانی مدنی مسالمت‌آمیز درگیر می‌شوند اما در ادامه به منظور فشار آوردن بر مقامات سیاسی و سازمان‌های تجاری به اشغال فضای عمومی و تاکتیک‌های مختل‌کننده روی می‌آورند. بنابراین سرکوب با سطوح خشونت متفاوت که به زمینه نهادی و شدت چالش اعمال شده از سوی جنبش بستگی دارد تجربه‌ای تکرار شونده در سراسر فرایند کنش جمعی است. از آنجا که هدف همه جنبش‌ها این است که از جانب کل جامعه سخن بگویند بسیار مهم است که مشروعیت خود را با کنار هم گذاشتن ماهیت صلح‌آمیز خود و خشونت نظام حفظ کنند (کاستلز، ۱۳۹۴: ۱۹۰).

یافته‌های پژوهش

جایگاه شبکه‌های مجازی در ایران

از سال ۲۰۰۵ تاکنون موضوع شبکه‌های اجتماعی مجازی اصلیت‌ترین مشغله کاربران اینترنت در دنیا و به تبع آن ایران بوده است. ایرانیان در میان کاربران اینترنتی بویژه در استفاده از امکاناتی مانند وب‌نووسی همیشه در بالاترین رده‌ها قرار دارند. کسب رتبه چهارم وب‌نووسی جهان طی سال‌های ۸۳ و ۸۴ توسط وب‌نویسان ایرانی، نشانه رویکرد کاربران اینترنت در ایران به سمت شبکه‌های اجتماعی مجازی ارزیابی می‌شود (حسینی و دیگران، ۱۳۹۳: ۶۱). طبق آخرین نتایج نظرسنجی ملی ایسپا در اسفند ۱۳۹۸ با عنوان «میزان استفاده مردم از شبکه‌های اجتماعی»، ۶۸ درصد افراد بالای ۱۸ سال در ایران حداقل از یک شبکه اجتماعی استفاده می‌کنند. در نظرسنجی با عنوان «بررسی مصرف

شبکه‌های اجتماعی مجازی» در شهریورماه ۱۳۹۶ که توسط مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران صورت گرفته ۶۲/۲ درصد پاسخگویان حداقل از یک شبکه اجتماعی استفاده کرده و میزان عضویت در بهمن ۹۵، ۵۹/۷ درصد و در آذر ۹۴، به میزان ۵۳ درصد بوده است (مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، ۱۳۹۶).

جدول ۱- مصرف شبکه‌های اجتماعی در ایران

درصد	درصد	درصد	درصد	
عضویت در	عضویت در	عضویت در	عضویت در	
آذر ۹۴	بهمن ۹۵	شهریور ۹۶	اسفند ۹۸	
۵۳/۰	۵۹/۷	۶۲/۲	۶۸	حداقل یک شبکه اجتماعی
۴۷/۰	۴۰/۳	۳۷/۸	۳۲	عدم استفاده از شبکه‌های اجتماعی
۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	۱۰۰/۰	کل

منبع: (مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، ۱۳۹۸ و ۱۳۹۶)

بر اساس اطلاعات سایت We are Social تعداد استفاده کنندگان رسانه‌های اجتماعی در ایران در ۲۰۱۹ میلادی ۴۷ میلیون نفر که ۵۷ درصد از جمعیت کل ایران را شامل می‌شود و تعداد دریافت کنندگان رسانه‌ها از بستر موبایل، بالغ ۴۱ میلیون نفر بوده که ۵۰ درصد از جمعیت ایران را شامل می‌شود. بر اساس آمار همین منبع در سال ۲۰۱۹ تعداد ۱۲۳ میلیون تلفن همراه در کشور وجود داشته که نسبت آن به کل جمعیت ۱۵۰ درصد است. همچنین ۷۲.۹۴ میلیون نفر در ایران دارای اینترنت بوده که ضریب نفوذ اینترنت را به ۸۹ درصد می‌رساند.

جدول ۲- مصرف شبکه‌های اجتماعی در ایران

شاخص	میزان مصرف در سال ۲۰۱۹
تعداد کل استفاده کنندگان از رسانه‌های اجتماعی	۴۷ میلیون
درصد استفاده کنندگان از رسانه‌های اجتماعی	۵۷ درصد
تعداد دریافت کنندگان رسانه‌ها از بستر موبایل	۴۱ میلیون
درصد استفاده کنندگان رسانه‌ها از بستر موبایل	۵۰ درصد
تعداد دارندگان اینترنت	۷۲.۹۴ میلیون
ضریب نفوذ اینترنت در کشور	۸۹ درصد

منبع: <http://weare-social.com>

این گسترش شبکه‌های اجتماعی از حیث دامنه و شدت، منجر به شکل‌گیری پدیده‌ای به نام سونامی افکار عمومی شده که این سونامی در حوادث و آشوب‌های بعد از انتخابات ۸۸، انتخابات ریاست جمهوری ۹۲، حادثه آتش‌سوزی و فروریختن ساختمان پلاسکو و دیگر حوادث مشابه قابل مشاهده می‌باشد. نکته مهم آنکه هر چقدر شبکه‌های اجتماعی خارجی در جلب رضایت کاربران ایرانی موفق بودند، اما دست پیام‌رسان‌های بومی از کاربران کوتاه ماند.

فضای مجازی و آشوب‌های دی ماه ۹۶

آشوب‌های دی ماه ۱۳۹۶ ایران مجموعه اعتراضات رهبری نشده مردمی و ساختارشکنانه در سراسر ایران است که از ۷ دی ۱۳۹۶ از مشهد آغاز و تا پایان دی ماه ادامه داشت. فراخوان شرکت در این تظاهرات که در آغاز «نه به گرانی» (پویش^۱ اعتراضات و تجمع مردمی) و اعتراض به سیاست‌های دولت حسن روحانی نامیده شد، در شبکه‌های اجتماعی انجام گرفت، ابتدا با خواست‌های اقتصادی علیه فساد جاری در دولت ایران و میزان بالای بیکاری بود اما با فراخوان‌های بیشتر، دامنه همگانی آن فراتر از مشکلات اقتصادی رفت و مخالفت‌ها با نظام سیاسی ایران بویژه علیه رهبری نظام را نیز دربر گرفت. وزیر وقت کشور بر اساس گزارشی که از سوی شورای عالی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تهیه شده و با استناد به گزارش‌های دستگاه‌های اطلاعاتی، امنیتی و انتظامی؛ عوامل نارضایتی‌ها را داخلی و بدون هیچ‌گونه دخالت از خارج کشور عنوان کرد. رحمانی فضلی تعداد بازداشت‌شدگان را بیش از ۵ هزار نفر خواند و گفت تظاهرات به سرعت در روزهای ابتدایی به ۱۰۰ شهر رسید و در ۴۲ شهر هم درگیری اتفاق افتاد (روزنامه ایران، ۲۰ اسفند ۹۶). به نظر این تظاهرات تحت تاثیر شبکه‌های مجازی شکل گرفتند و به سرعت گسترش یافتند و دارای ویژگی‌هایی هستند که در چارچوب تئوری جامعه شبکه‌ای قابل تحلیل می‌باشند. برای تحلیل این فرضیه، در ادامه به بررسی تاثیرات فضای مجازی بر شکل‌گیری این اعتراضات پرداخته می‌شود.

تأثیرات فضای مجازی بر اعتراضات دی ماه ۹۶

الف- فضای جریان‌ها

از نظر کاستلز، قدرت که توجیحات گوناگونی به خود می‌گیرد می‌تواند هم از طریق ابزارهای سخت اعمال شده و هم از طریق تأثیرگذاری بر ذهن و ساخت معنا، به گونه‌ای بسیار نرم و مخفی ترجیحات و اولویت‌ها را شکل می‌دهد. بی‌تردید ساخت معنا در ذهن و تأثیرگذاری بر شکل‌دهی اولویت‌ها و خواست‌های افراد و گروه‌ها منبعی مطمئن‌تر و کم‌هزینه‌تر در اعمال قدرت می‌باشد. به همین دلیل از نظر کاستلز جنگ قدرت بنیادین عبارت است از نبرد برای ساخت معنا در ذهن انسان (کاستلز، ۱۳۹۴: ۱۳). اگرچه شکل‌گیری این معنا تحت تأثیر عوامل مختلف، اکتسابی و فطری می‌باشد در عین حال گسترش امکانات ارتباطی و شکل‌گیری عصر اطلاعات، نقش بسیار مهمی در ساخت معنی و شکل‌دهی به اولویت‌ها پیدا نموده است. در جامعه‌ای که کاستلز از آن به جامعه شبکه‌ای یاد می‌کند. مراکز قدرت، قدرت خود را از طریق شبکه‌های ارتباطی و مجازی اعمال کرده و به دنبال شکل‌دهی شکل خاصی از روابط قدرت می‌باشند. با توجه به این تحلیل آیا اعتراضات دی ماه ۹۶ شورش‌های شبکه‌ای بودند؟ آیا به دنبال ساخت معنا در ذهن ایرانیان بودند؟ آیا موجودیت مداوم اعتراضات در فضای اینترنت محقق می‌شد؟ آیا شبکه‌ها باعث پیشی گرفتن فضای جریان‌ها بر جریان قدرت شدند؟ برای پاسخ به این سوالات به بررسی عملکرد مهمترین و موثرترین پیام‌رسان‌های خارجی پرداخته می‌شود.

* تلگرام

در ایجاد اعتراضات دی ماه ۹۶ تلگرام و کانال‌های آن نقش مهمی داشتند. طبق بررسی انجام گرفته بر روی بستر تلگرام مشخص شد در روز پنجشنبه ۷ دی ماه ۱۳۹۶، تعداد ۸۰۰۰ پست در ۳۰۰۰ کانال تلگرامی در خصوص تجمع مردم مشهد و چند شهر دیگر در اعتراض به وضعیت اقتصادی منتشر شد که این پست‌ها بیش از ۱۵۰ میلیون بار توسط کاربران دیده شده است. فراخوان تجمع و اعتراض در ۱۸ شهر کشور توسط ۵۸۰ کانال منتشر می‌شود و ۶،۵ میلیون بازدید می‌گیرد (شرکت داده لایف، ۱۳۹۶: ۹). در این فراخوان‌ها، زمان و مکان تظاهرات اعلان شده و به سرعت تکثیر می‌شود. این

امر بیانگر آن است که از همان شروع اعتراضات در مشهد کانال‌های تلگرامی به پوشش آنها پرداختند. اهمیت نقش تلگرام در شورش‌های دیماه زمانی بیشتر فهمیده می‌شود که بدانیم در نظرسنجی صورت گرفته توسط ایسپا، از افراد مشارکت کننده در نظرسنجی، درباره میزان استفاده آنها از تلگرام در دی‌ماه ۹۶ پرسیده شد که ۵۸.۳ درصد اعلام کردند از این شبکه اجتماعی استفاده کرده‌اند (مرکز نظرسنجی جهاد دانشگاهی، ۱۳۹۶). در کل با بررسی انجام گرفته بر محتوای کانال‌های تلگرام در خصوص اعتراضات، این نتیجه بدست می‌آید که در انتشار محتوای اعتراضات، کانال‌های خبری ضد نظام هم در خصوص اطلاع‌رسانی اعتراضات و هم در خصوص ایجاد و تشدید موج آن نقش داشتند.

با بررسی پست‌ها و دیدگاه‌های مردمی در بستر تلگرام و رویکرد کانال‌های تلگرام نسبت به اعتراضات می‌توان به نتیجه ذیل رسید:

جدول ۳- رویکردها

درصد	نوع رویکرد
۲۵	مخالف تظاهرات
۱۳	خنثی
۱۵	موافق اعتراضات مسالمت‌آمیز
۴۷	موافق تظاهرات و ضد نظام

منبع: (لایفوب، ۱۳۹۶: ۲۰)

محورهای پرداخته شده با رویکرد موافق تظاهرات که بخش عمده‌ای از رویکرد کانال‌های تلگرامی را نشان می‌دهد به شرح ذیل می‌باشد:

- بازتاب تظاهرات و اخبار پیرامون آن در تلگرام؛
- فعالیت‌های بین‌المللی برای حمایت از اغتشاشات؛
- فراخوان برای تجمع و تظاهرات؛
- نقد عملکرد مسئولین در مواجهه با اغتشاشات؛
- وضعیت بازداشت شدگان اغتشاشات؛
- کشته شدگان اغتشاشات.

اعتراضات دی‌ماه ۹۶ از منظر تئوری جامعه شبکه‌ای | حسین پور و رشیدی | ۱۲۳

جدول ۴- بررسی و تحلیل کانال‌های موثر تلگرامی و بازیگران اصلی اعتراضات

نوع کانال	تعداد کانال	تعداد اعضا	تعداد پست	جمع میانگین بازدید
خواهان ادامه اعتراضات	۷۸	۸ میلیون ۹۳۱ هزار	۱۶ هزار و ۵۷۷ پست	۳ میلیون ۹۱۳ هزار

منبع: (لایف‌وب، ۱۳۹۶: ۲۵)

بازه زمانی این قسمت از اول پنجشنبه ۷ دی ماه تا ظهر سه‌شنبه ۱۲ دی‌ماه ۹۶ (داغ شدن اعتراضات) بوده است. این ۷۸ کانال‌های موافق ادامه اعتراضات شامل کانال‌های خبری و سیاسی ضدنظام، کانال اشخاص خارج‌نشین، سلطنت‌طلبان، تجزیه‌طلبان، منافقین ضد دین، فرهنگی و هنری می‌شوند. این کانال‌ها مردم را تشویق به شرکت در اعتراضات و ادامه آن تا براندازی نظام می‌شدند. مهمترین این کانال‌های تلگرامی به شرح ذیل می‌باشند:

جدول ۵- لیست مشخصات ۳ کانال اول از بین کانال‌های فعال ضد نظام بر اساس میانگین بازدید

ردیف	نام کانال	آدرس کانال	دسته‌بندی کانال	پست مرتبط	میانگین تعداد اعضا	میانگین بازدید
۱	BBCPersian	bbcpersian	خبری	۹۵	۱۲۱۲۵۸۳	۶۳۴۳۰۸
۲	SedaieMardom	SedaieMardom	خبری	۳۶۲	۱۱۹۷۷۹۲	۵۴۱۱۱۸
۳	آمد نیوز	Amadnews	خبری	۱۴۸	۱۲۶۷۲۴۴	۴۸۳۵۲۲

منبع: (لایف‌وب، ۱۳۹۶: ۳۶)

* توئیتر

طبق بررسی‌های صورت گرفته در بستر توئیتر در بازه زمانی ۶ دی تا ۲۰ دی ماه ۹۶، مشخص شده حدود یک میلیون و سیصد هزار توئیتر در ارتباط با تظاهرات منتشر شده است که یک میلیون توئیتر از آنها بازنشر دیگر توئیترها (ریتوئیتر) بوده است. حدود ۸۳ هزار کاربر نیز در این خصوص توئیتر منتشر کرده‌اند.

همانطور که از بستر توئیتر انتظار می‌رود همزمان با شروع اعتراضات مشهد، میزان محتوای منتشر شده به طور چشمگیر نسبت به قبل افزایش یافته است. با مقایسه میزان

محتوای منتشر شده در طول زمان اغتشاشات با قبل از آن، می‌توان دریافت که میزان محتوای مرتبط با تجمعات اعتراضی در توئیتر در روزهای قبل از اعتراضات مشهد بسیار کم بوده است و فراخوان‌های تجمعات اعتراضی در توئیتر نسبت به بسترهای دیگر کمتر منتشر می‌شده است به گونه‌ای که تا قبل از اعتراضات مشهد یعنی ۷ دی دعوت به تجمع نزدیک به صفر ولی از ساعت ۱۲ ظهر پنجشنبه ۷ دی تعداد توئیتهای دعوت به تجمع و انکاس تظاهرات به بالای ۴۰۰۰ توئیته می‌رسد.

جدول ۶- مهمترین موضوعات

درصد	مهمترین موضوعات مورد توجه کاربران توئیتر
۱۵	تشویق و تهییج به حضور در اعتراضات و اعتصابات
۱۳	اخبار تجمع و اطلاعیه دعوت به تظاهرات و اعتصابات
۱۱	اهانت به شخصیت‌ها و نهادهای سیاسی
۷	گزارش خشونت‌های فیزیکی علیه معترضین
۷	اقدامات و اظهارات بین‌المللی درباره اعتراضات
۷	نقد اظهارات و عملکرد شخصیت‌ها و نهادهای سیاسی
۵	ناکارآمدی جریان‌های سیاسی در کشور و عدم همراهی آنان با اعتراضات
۵	اقدامات و اظهارات گروه‌ها، اشخاص و رسانه‌های معارض
۴	آموزش و خط‌دهی عملیاتی به معترضین
۴	تمسخر یا ناامیدی از به نتیجه نرسیدن تظاهرات
۴	بازداشت معترضین و حمایت از آنان
۳	فقر، گرسنگی و ناکارآمدی اقتصادی
۳	تأکید بر ماهیت براندازانه اعتراضات
۲	گزارش خشونت‌های فیزیکی علیه نیروهای نظامی
۲	گزارش تخریب یا تصرف اموال و اماکن عمومی

منبع: (لایف‌وب، ۱۳۹۶: ۴۵)

مهمترین محورهای پرداخته شده با رویکرد موافق تظاهرات در توئیتر به شرح ذیل می‌باشند:

- تشویق و تهییج به حضور در اعتراضات و اعتصابات؛
- اخبار تجمع و اطلاعیه دعوت به تظاهرات و اعتصابات؛
- اهانت به شخصیت‌ها، نهادها و دستگاه‌های امنیتی، نظامی، دینی و دولتی کشور و نظام؛

- گزارش خشونت‌های فیزیکی علیه معترضین؛
 - نقد اظهارات و عملکرد شخصیت‌ها، نهادها و دستگاه‌های دولتی، امنیتی و نظامی.
- طبق بررسی انجام گرفته بر روی بستر توئیتر مشخص شد در بازه زمانی ساعت ۱۰ الی ساعت ۱۹ هفتم دی ماه ۱۳۹۶ حدود ۲۰۰ هزار توئیت در بستر توئیتر توسط کاربران فارسی زبان منتشر شده است که از این تعداد حدود ۲۳ هزار توئیت در ارتباط با تجمع مردم مشهد و چند شهر دیگر در اعتراض به وضعیت اقتصادی منتشر شده است. این توئیت‌ها توسط ۶ هزار کاربر منتشر شده و حدود ۱۰۰ هزار لایک گرفته‌اند.

* اینستاگرام

طبق بررسی داده‌های جمع‌آوری شده از بستر اینستاگرام نزدیک به ۱۱۴ هزار پست مرتبط با موضوع توسط ۲۸ هزار و ۵۰۰ کاربر با تعداد فالوئر بالا در این شبکه اجتماعی منتشر شده است. مجموع لایک‌های این پست‌ها نزدیک به ۵۹ میلیون است. تعداد پست‌های اینستاگرام مرتبط با اعتراض که در ۶ دی کمتر از ۲۰۰ پست بود در ۱۰ دی به ۱۲ هزار پست در روز می‌رسد.

جدول ۷- مهمترین موضوعات اینستاگرام

درصد	مهمترین موضوعات مورد توجه کاربران اینستاگرام
۲۸	بازتاب خبری اغتشاشات و تظاهرات
۱۶	اعتراض به وضع موجود و درخواست تغییر وضعیت
۱۴	فراخوان جهت شرکت در تظاهرات
۱۰	نقد نحوه برخورد نظام با اغتشاشات
۸	بررسی زمینه‌ها و اهداف اغتشاشات
۶	حمایت‌های بین‌المللی از اغتشاشگران
۶	تقیح اعمال اغتشاشگران
۴	فعالیت‌های سلطنت‌طلبان در حمایت از اغتشاشات
۴	وضعیت بازداشت شدگان در جریان اغتشاشات
۳	حمایت از کشته شدگان اغتشاشات
۲	تجمعات مردمی علیه اغتشاشات

منبع: (لایف‌وب، ۱۳۹۶: ۶۰)

مهمترین محورهای پرداخته شده با رویکرد موافق تظاهرات در اینستاگرام به شرح ذیل می‌باشند:

- گزارش اغتشاشات (عکس و ویدیو از تجمعات و درگیری‌ها)؛
- گزارش از برخورد نیروهای امنیتی با اغتشاشگران؛
- مفسد اقتصادی مدیران کشور؛
- وضعیت محدودیت‌های سیاسی و آزادی کم سیاسی؛
- گرانی، تورم و بیکاری؛
- حجاب اجباری؛
- دعوت به خشونت؛
- دعوت به تظاهرات و پرهیز از خشونت؛
- دعوت به تلاش برای برگزاری فراندوم؛
- تأثیرگذارترین کاربران.

جدول ۸- مشخصات کاربرانی است که بیشترین لایک را در خصوص پست‌های مرتبطشان دریافت نموده‌اند

نام نمایشی	نام کاربری	دنبال کننده	مجموع لایک ها	توضیح کاربر
Masih Alinejad	Masih .alinejad	817k	5370896	خبرنگار اپوزیسیون
ManotoTV	Manotoofficial	1.5m	5145816	رسانه ضد نظام
BBCPersian	Bbcpersian	2.1m	3080186	رسانه ضد نظام
VOAFarsi	Voafarsi	661k	1390063	رسانه ضد نظام
RadioFarda /رادیفردا	Radiofarda	473k	842490	رسانه ضد نظام

منبع: (لایف‌وب، ۱۳۹۶: ۶۵)

جدول فوق مشخصات کاربرانی است که بیشترین لایک را در خصوص پست‌های مرتبطشان دریافت نموده‌اند که همه آنها در جهت تشویق به شرکت و ادامه اعتراضات ضد نظام بود.

با توجه به اطلاعات و آمار ذکر شده می‌توان نتیجه گرفت که شبکه‌های اجتماعی مجازی و رسانه‌های خبری نقش اصلی را در پرورش و گسترش اعتراضات و آشوب‌ها داشتند به گونه‌ای که اعلام مکان و زمان تجمعات تماما از طریق این شبکه‌ها صورت

می‌گرفت و همین استفاده از شبکه‌های اجتماعی بود که باعث گردید ضمن پیشی گرفتن فضای جریان‌ها بر جریان قدرت، تظاهرات به سرعت در سراسر ایران گسترش یابد و دستگاه‌های امنیتی و انتظامی در مقابل عمل انجام شده قرار گیرند.

ب- اشغال فضای شهری (فضای مکان‌ها)

ویژگی مهم جنبش‌ها در جامعه شبکه‌ای شده آن است که این جنبش‌ها و یا عبارتی این کنشگری‌ها محدود به فضای مجازی و اینترنت نبوده و فقط بعد از اشغال فضای شهری تبدیل به جنبش و نافرمانی می‌شوند. *نایل فرگوسن (۲۰۱۸)* مورخ بریتانیایی، در کتاب *میدان و برج: شبکه‌های قدرت*، از فراماسونری تا فیس‌بوک به نقش شبکه‌های اجتماعی در مبارزه سیاسی سراسر جهان پرداخته است. دیدگاه اصلی او این است: جهان، جهان میدان‌ها و برج‌هاست. میدان‌های شهرها نقش مهمی در تغییر سیاست داشته‌اند و شبکه‌های اجتماعی میدان‌های جدید عصر حاضر می‌باشند. مکان‌های جغرافیایی بر حسب موقعیت، ویژگی‌ها، تاریخچه دارای نقش و کارکردهای گوناگون هستند به طوری که هر یک از فضاهای شهری مانند عبادتگاه‌ها، مراکز تجاری و بازارها، مراکز اوقات فراغت و پارک‌ها، مراکز علمی، فرهنگی، دانشگاه‌ها، میدان‌ها و فضاهای عمومی شهر، خیابان‌ها و ... دارای کارکردهای ویژه‌ای هستند که به آنها هویت می‌بخشند. میدان‌ها از جمله فضاهای شهری هستند که می‌توانند دارای کارکردهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، تاریخی و ... باشند. در میان فضاهای شهری، میدان‌ها با توجه به موقعیت مرکزی و دسترسی‌های مناسبی که برای آنها وجود دارد به طور عمده کارکردهای متنوعی دارند؛ یکی از کارکردهای میادین در بیشتر شهرهای جهان و بخصوص پایتخت‌ها کارکرد سیاسی آنهاست؛ بدین ترتیب که میدان‌ها در جشن‌های ملی، کارناوال‌ها، رژه‌های نظامی و سایر برنامه‌هایی که با محوریت حکومت برگزار می‌شوند به محل تجمع مردم بدل می‌گردند. در مقابل در برخی زمان‌ها، این میادین به محل تجمع معترضان به حکومت و مخالفان نظام سیاسی بدل می‌شوند. در چنین شرایطی حکومت‌ها تلاش می‌کنند تا به هر نحو ممکن به مقابله با این تجمع‌ها پرداخته، مانع کارکرد سیاسی این مکان‌ها شوند حال آنکه این فضاهای شهری جنبه‌ای نمادین و سمبلیک پیدا کرده و به کانون پایدار تجمع‌های سیاسی و ضدحکومتی بدل می‌شوند (زرقانی، ۱۳۹۳: ۱۵۱).

میدان آزادی و انقلاب در تهران، میدان شهدا در مشهد، میدان ساعت در تبریز، میدان باغ ملی در اراک و... از جمله فضاهای شهری هستند که در قالب اعتراضات صورت گرفته بعنوان نقطه شروع تجمع و اتصال فضای سایر با فضای شهری بوده‌اند. این میدان‌ها و خیابان‌ها نیز دارای بارمعنایی و نمادین خاص می‌باشند و بعنوان مراکز قدرت نظام سیاسی در فضای شهری شناخته می‌شوند. از این رو اشغال این فضاها در تظاهرات ۹۶ ضمن اعلام مخالفت و زیر سوال بردن گفتمان رسمی، سبب افزایش انگیزه‌های ادامه جنبش می‌شد. اعتراضات دی ماه ۹۶ با فراخوان‌های صورت گرفته در شبکه‌های مجازی در مشهد در میدان شهدا شروع می‌شود که از مهمترین و پرترددترین میدانی شهر مشهد و نزدیک حرم امام رضا (ع) بوده و تعدادی از نهادهای مهم از جمله شهرداری و شورای شهر مشهد در آنجا حضور دارند. در دیگر شهرها میدانی و خیابان‌های اصلی نقطه شروع و تجمعات اعتراض آمیز بود. در تهران خیابان انقلاب، میدان ولی عصر، میدان انقلاب، چهارراه ولیعصر، میدان هفت تیر؛ در تبریز میدان ساعت؛ در قم میدان شهید دستغیب؛ در کرمانشاه میدان آزادی؛ در ساری میدان شهرداری روبه‌روی استانداری؛ در شیراز میدان ارم و... اگر به دیگر شهرستان‌ها هم نگاه کنیم، خیابان‌ها و میدان‌های اصلی به فضاهای نمادین و محل حضور معترضان تبدیل شدند. درست است که فضای اعتراض در اینترنت شکل گرفت اما این اعتراض‌ها با حضور در میدان‌ها از جمله میدان و خیابان انقلاب تهران شکل واقعی کنشگری سیاسی به خود می‌گرفت. از این میدانی و خیابان‌ها بود که اخبار تظاهرات، آنلاین و در لحظه به سراسر جهان مخابره می‌شد و ویدئوهای ارسالی هزاران بار مورد بازدید قرار می‌گرفت.

ششم دی ماه سال ۹۶ چند روز پیش از تظاهرات اعتراضی گسترده، ویدئو موحده که توسط رسانه‌های مخالف نظام به «دختر خیابان انقلاب» معروف شد در تقاطع خیابان انقلاب و وصال شیرازی تهران، در حرکتی نمادین و هنجارشکنانه روسری سفیدرنگی را بر سر چوب کرد و در اعتراض به حجاب آن را تکان داد. چند روز بعد از اقدام موحده، در همان نقطه و مناطق دیگر تهران و شهرهای دیگر ایران به شیوه مشابهی، حجاب در ایران به چالش کشیده شد و تصاویر و ویدئوهای آن در شبکه‌های اجتماعی در دسترس همگان قرار گرفت. چنانکه که کاستلز اشاره دارد دقیقاً در همان جایی که قدرت در فضای مکان در حال اعمال است جریان ضد قدرت هم شکل می‌گیرد که با استفاده از

فضای جریان‌ها سعی در پیوند به فضای مکان‌ها دارد. در این هنگام میدان‌های عمده همچون انقلاب و شهدا تبدیل به سوئچ‌هایی شدند که شبکه‌های ضد قدرت چندگانه علی‌رغم گوناگونی آنها را به هم وصل می‌کرد و معترضان به دنبال قطع سوئچ‌هایی بودند که شبکه‌های قدرت را به هم وصل می‌کردند از این رو بود که در این تظاهرات معترضان با شعارهایی خواستار حمایت نیروی انتظامی از خود و قطع اتصال این نیرو با سوئچر مرکزی بودند.

پ- اعتراضات جهان محلی

جنبش‌ها و اعتراضات در جامعه شبکه‌ای کاستلز به طور همزمان، محلی و جهانی هستند. واقعیت این است که حرکت‌های اعتراضی دی‌ماه ۹۶ در ایران تا اندازه زیادی محلی بوده و در زمینه‌های خاص و بنابر دلایل خاص خود آغاز شدند. به این معنا که پیوندهای محلی یا خواست‌های محلی و مشترک، در آن نقش انگیزاننده داشته است. کمبود آب و حق آبه، خشکسالی‌ها و بحران‌های زیست‌محیطی دیگر نظیر آلودگی هوا و مسئله ریزگردها، زلزله، سیل تا بیکاری، گرانی، تعطیلی مراکز صنعتی محلی و... از جمله عوامل شروع تجمعات بودند. چنانکه مشاهده می‌شود عمده خواسته‌ها اقتصادی و مدیریتی بود و این سخن قابل دفاعی است که خواست‌ها یا مطالبات جنبش دی‌ماه ۹۶ عمدتاً اقتصادی و منطقه‌ای بود اما از هنگامی این خواست‌ها سیاسی شدند که معترضان ضمن اعلام نارضایتی از وضعیت موجود، ناکارآمدی حکومت را عامل اصلی این مشکلات دانستند. ویژگی بعدی این اعتراضات به اقتضای همان خواست‌های محلی بروز و گسترش آن در شهرها و شهرستان‌های کوچک بود به گونه‌ای که اسامی بعضی از آنها در تاریخ اعتراضات سیاسی بعد از انقلاب اسلامی برای اولین بار شنیده می‌شد. ساوه (مرکزی)، درود (لرستان)، تویسرکان (همدان)، باغملک (خوزستان)، آبیک (قزوین)، خرمدره (زنجان)، محمدیه (قزوین)، نورآباد (لرستان)، شاهین‌شهر و قهدریجان (اصفهان)، ابهر (زنجان) و ... از جمله این شهرها بودند که تظاهرات اعتراض‌آمیز شکل گرفت. هرچند که جنبه‌های محلی و منطقه‌ای این اعتراضات پررنگ بود، اما از طرفی دیگر به سرعت جهانی شد. زیرا از طریق شبکه‌های اینترنتی به سراسر جهان متصل بوده و تصاویر، شعارها و اعتراضات آنها در سراسر جهان پخش می‌شد و بازتاب‌هایی را هم در حوزه افکار

عمومی و هم سیاسی به دنبال داشتند. به پیشنهاد ایالات متحده، جلسه فوری شورای امنیت سازمان ملل در رابطه با اعتراضات ایران در ۱۳ دی ماه ۹۶ برگزار شد که اکثر نمایندگان شرکت کننده در جلسه بر اهمیت رعایت حقوق بشر توسط ایران تأکید کردند. اتحادیه اروپا، دبیرکل سازمان ملل متحد و کشورهای هم‌چون کانادا، نروژ و سوئد از تظاهرات مسالمت‌آمیز در ایران حمایت کردند. نکته مهم آنکه جریان‌های طرفدار نظام و ضدنظام در پیوند با ژئوپولیتیک به دنبال کنترل فضای جریان و مکان بودند. جریان ضد نظام در بعد محلی از قبیل معترضان و در بعد بین‌المللی از قبیل آمریکا و اسرائیل و برخی از سازمان‌های بین‌الملل به دنبال برنامه‌ریزی مجدد شبکه‌ها حول منافع و ارزش‌های جایگزین با ایجاد وقفه در روند سویچ کردن شبکه‌های مقاومت بودند. برجسته‌سازی، زمینه‌سازی و چارچوب‌بندی با محوریت موضوعاتی همچون فساد سیستماتیک، ناکارآمدی حکومت، اصلاح‌ناپذیری، ایجاد ناامیدی، تغییر از جمله تاکتیک‌ها و ترفندهای جریان‌های ضدنظام در جهت اتصال شبکه مخالفان داخلی و خارجی با هدف جایگزینی شبکه قدرت درون حکومت بود.

ت - خودجوشی اعتراضات

چنانچه کاستلز می‌گوید جنبش‌ها در جامعه شبکه‌ای تا اندازه زیادی خودجوشند و معمولاً بر اثر آتش خشم که یا مرتبط با یک رویداد خاص یا اوج نفرت از کنش‌های حاکمان است برانگیخته می‌شوند (کاستلز، ۱۳۹۴: ۱۸۹). اعتراضات در پاسخ به پویش نه به گرانی در میدان شهدای مشهد شروع شد. در فضای جریان‌ها دعوت به تجمع بسرعت تکثیر و از مردم خواسته شد در برابر موج گرانی‌ها که نزدیکترین آن افزایش قیمت تخم‌مرغ از ۳۰۰ به ۶۰۰ تومان بود ساکت ننشینند و دقیقاً اعلام کردند که باید حرکتی کرد. لذا جنبش در حال خروج از فضای جریان به فضای مکان بود در نتیجه تعدادی از مردم مشهد در اعتراض به آنچه سیاست‌های اقتصادی دولت و گرانی و فقر و مطالبات بانکی خوانده شد به خیابان آمدند. علاوه بر مخالفت با گرانی، آنچه باعث حضور گسترده و بلافاصله مردم شد، آن بود که مشهد یکی از شهرهایی است که بسیاری از موسسات اعتباری غیرمجاز و پروژه‌های اقتصادی کلان همچون پدیده شاندریز که به معضلی برای نظام تبدیل شده‌اند فعالیت داشته‌اند. سپرده‌گذاران موسسات مالی اعتباری

غیرمجاز اکثرانه همه، بازنشسته‌هایی بودند که با پس‌اندازهای خود برای دریافت سود در این موسسات که فکر می‌کردند از طرف بانک مرکزی تایید شده‌اند سپرده‌گذاری کرده و حالا اموال خود را بر بادرفته می‌دیدند. با رسیدگی نشدن به مطالبات آنها صدای اعتراض‌شان بلند شد و ابتدا ماهی یکبار و سپس هفته‌ای یکبار و این اواخر تقریباً هر روز در مقابل بانک مرکزی، مجلس شورای اسلامی، نهاد ریاست جمهوری و قوه قضاییه دست به تجمعی مسالمت‌آمیز زده و خواهان احقاق حق خود بودند. هرچند به‌زعم آنها پاسخ‌های امیدوارکننده دریافت نمی‌کردند لذا به دنبال فرصت مجددی بودند تا خشم خود را از عملکرد دولت نشان دهند. تجمع ۷ دی در میدان شهدای مشهد نقطه شروع این فرصت بود. تجمعی که کم‌کم از دست ترتیب‌دهندگان آن خارج شد و شعارها و خواسته‌ها از معیشت به سیاست کشیده شد و شکل هدایت شده به خود گرفت. اگرچه منابع غیررسمی، طرفداران رئیس‌جمهور سابق و سایت‌های متمایل به او را شروع‌کننده ماجرا معرفی کردند اما بی‌تردید اثرات و نتایج این دعوت به مراتب مهمتر از صادرکنندگان اولیه دعوت به تجمع بود چراکه دریافت‌کنندگان این پیام دیگر نه مردم مشهد که بُردی به وسعت ایران و جهان داشت. خبر تجمعات مشهد از طریق فضای مجازی به سرعت در تمام کشور پخش شد و دامنه این اعتراض در روز جمعه از خراسان به سایر استان‌ها از جمله اصفهان، کرمانشاه، قم، قزوین، رشت، خوزستان و ... کشیده شد.

ث - گسترش و پروسی تجمعات

اعتراضات و آشوب‌های دی‌ماه به دلیل منشا آن که شبکه‌های اینترنتی بود و پروسی بودند به این معنا که به سرعت گسترش یافتند. تصاویر و اخبار بسیج‌کننده به سرعت در فضای مجازی بارگذاری می‌شدند و اغتشاشگران با تلفن همراه‌شان رویدادها را ضبط می‌کردند و ویدئوهای خود را اغلب به صورت جریان زنده از طریق تلگرام، یوتوب و فیسبوک با مردم سراسر کشور و جهان به اشتراک می‌گذاشتند. خبرها در طول یک هفته حرکت اعتراضی در کانال تلگرام بی‌بی‌سی بین ۵۰۰ هزار تا یک میلیون نفر بیننده داشته‌اند (داده لایف، ۱۳۹۶). طبیعی است که دیدن و شنیدن اعتراضات جاهای مختلف حتی در زمینه‌های کاملاً متفاوت الهام‌بخش بسیج می‌شود چرا که امید به ایجاد تغییر را بر می‌انگیزاند. به همین دلیل تظاهرات خیلی زود و بیش از حد انتظار اوج گرفت و به

سرعت و در کمتر از یک هفته به ۱۰۰ شهر رسید و در ۴۲ شهر هم درگیری اتفاق افتاد و به دلیل ضریب بالای نفوذ اینترنت در همه جای کشور، شهرها و شهرستان‌های گمنام نیز در این امر بر کلانشهرها پیشی گرفتند. به گونه‌ای که باعث غافلگیری حکومت در سه سطح محیطی، تحلیلی و شناختی شده و باعث اختلال در فرایند تصمیم‌گیری و عدم توانایی پیش‌بینی مکان و زمان به دلیل عدم وجود پارادایم و تحلیل‌های امنیتی برای شهرهای کوچک گردید (صارمی، ۱۳۹۷: ۶).

ج- رهبری افقی در اعتراضات

از جمله ویژگی‌های جنبش‌های جدید اجتماعی و اینترنت پایه، نبود رهبری یا حزب پیشگام در رأس جنبش است. در این جنبش‌ها، رهبری صفتی جمعی و غیر متعین در شخص خاص می‌باشد و جنبش اجتماعی پیش از آنکه حول یک فرد جمع شود، حول ایده‌های خاص مثل حقوق بشر یا دموکراسی خواهی، مبارزه با فساد، عدالت‌خواهی بسیج و جمع می‌شوند. این وضعیتی است که در انقلاب‌های مصر و تونس به وضوح قابل مشاهده بود (پورسعید، ۱۳۹۰، ۱۸۴-۱۸۳).

اعتراضات دیماه ۹۶ ایران بی‌بهره از ساختار رهبری و یا رهبری سیاسی نمادین و سازماندهی قبلی توصیف شد (رحمانی فضلی، روزنامه ایران، ۱۳۹۶). نیرویی متوازن‌کننده که بتواند نقش واسطه را میان معترضان و حکومت بازی کند وجود نداشت. بنابراین معترضان در وسط خیابان تصمیم می‌گرفتند که چه شعاری بدهند و تا کجا پیشروی کنند. مهمترین خواسته‌های معترضین با توجه به شعارها؛ اصلاح حکومت، مبارزه با فساد، عدالت‌خواهی و کلیت معترضین حول همین ایده‌ها بسیج می‌شدند. حرکت در سطحی از پراکندگی و تکثر و یکدست نبودن به وقوع پیوست که همین امر قابلیت مهار برای حاکمیت را بسیار دشوار می‌ساخت. این بی‌رهبری به دلیل بی‌اعتمادی عمیق بیشتر معترضان به جناح‌های سیاسی و بازیگران رسمی عرصه قدرت بود. همانطور که کاستلز می‌گوید در جهان کنونی، اکثریتی از شهروندان در جهان به حکومت‌ها یا پارلمان‌های خود اعتماد چندانی ندارند و حتی بخش‌های بزرگی از مردم در کشورهای مختلف از سیاستمداران و احزاب سیاسی نفرت دارند و فکر می‌کنند که حکومت‌های آنها اراده و خواست واقعی ملت‌ها را نمایندگی نمی‌کنند (کاستلز، ۱۳۹۴: ۳۰۵). بر همین

اساس شعار «اصلاح‌طلب اصولگرا دیگه تموم شد ماجرا» بازتابی از این بی‌اعتمادی فزاینده به احزاب سنتی موجود در کشور می‌باشد و جالب آنکه بازیگران احزاب سنتی اعم از اصلاح‌طلب و اصولگرا اعتراضات را نتیجه توطئه گروه مقابل با هدف تضعیف دولت یا نظام سیاسی می‌دانستند. آنچه که نیاز به رهبری رسمی در تظاهرات دی‌ماه ۹۶ را کاهش داد، شکل‌گیری شبکه‌های افقی چندوجهی در اینترنت و ظهور خودارتباطی توده‌ای است. خودمختاری، همزمان به کاربر و کنشگر اجازه داد تا بیشتر مشارکت و کمتر سلسله‌مراتبی رفتار کند و با رأی دادن، کامنت گذاشتن و به اشتراک‌گذاری اطلاعات، لایک کردن و فالو کردن و بازتوییت کردن و نیز حضور در فضای شهری با هم بودن را ایجاد کنند. زیرا با هم بودن باعث غلبه بر ترس می‌شود و بر همین اساس بود که شعار «نترسید نترسید ما همه باهم هستیم» را می‌دادند چرا که به دنبال قدرت‌یابی بودند.

چ - عدم خشونت اعتراضات

ماهیت تظاهرات دی‌ماه ۹۶ در ابتدا غیرخشونت‌آمیز بود و خود را به صورت نافرمانی مدنی^۱ نشان داد. برای بسیاری از نافرمانان مدنی، قانون‌شکنی آنها نه تنها بر اساس عزت نفس و پابندی به اخلاقیات است بلکه بر اساس درک منافع جامعه خود می‌باشد (گبه، ۲۰۱۳: ۳-۴). بر اساس نتایج حاصل از نظرسنجی ایسپا درباره اعتراضات دی‌ماه ۹۶ و تقریباً در گرماگرم اعتراضات یعنی از ۱۵ تا ۲۵ دی‌ماه در ۱۱ استان کشور، ۶۰ درصد از مردم معتقدند که وضع موجود در کشور را با انجام برخی اقدامات قابل اصلاح می‌دانند، عبارتی آنان به نظام سیاسی برای بهبود وضعیت امیدوارند و سعی دارند تغییرات نیز در چارچوب نظام سیاسی حاکم باشد (مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، ۱۳۹۶). در همین نظرسنجی، ۴۴/۳ درصد از مشارکت‌کنندگان درباره نوع مواجهه مجموعه نظام با اعتراضات، بر این باور بودند که باید با معترضان گفتگو شود. اطلاعات فوق نشان می‌دهد تفسیر مردم از اعتراضات اخیر، نارضایتی برخاسته از شرایط اقتصادی است اما راهکار آن را سیاسی (گفت‌وگو و مصالحه) می‌دانند. اگرچه تظاهرات دی‌ماه در قالب نافرمانی مدنی قرار می‌گیرد اما تقابلی بود زیرا پیام‌ها و فراخوان‌های آن مبنی بر راهپیمایی در خیابان و یا

تصرف میادین اصلی و اجرای تاکتیک‌های مختل کننده به ناچار با اقدام پلیس مواجه می‌شد. حتی در این چارچوب هم، حدود یک‌پنجم از کل شهرستان‌های کشور (۸۷ شهرستان) در اعتراضات دی ۹۶ ناآرام شده‌اند و فقط در ۸ درصد از شهرستان‌های کشور (۳۷ شهرستان - کمتر از نیمی از شهرستان‌های معترض) اعتراضات به خشونت کشیده شده است (جلایی پور، ۱۳۹۶: ۵). از آنجا که هدف اعتراضات این بود از جانب کل مردم ایران سخن بگویند بسیار مهم بود که مشروعیت خود را با کنار هم گذاشتن ماهیت صلح‌آمیز خود و خشونت نظام حفظ کنند و از این رو سعی می‌کردند با ارسال تصاویر گزینشی و نمایشی و آپلود خشونت نیروهای امنیتی و انتظامی در شبکه‌های مجازی، همدلی با اعتراضات را در میان افکار عمومی داخلی و خارجی افزایش دهند و باعث برانگیختن بسیج گسترده‌تر، افزون بر محل‌هایی می‌شد که در آنها برخورد و درگیری صورت گرفته بود. بعنوان مثال عکس دروغین یک زن ایرانی در حوادث دی‌ماه ۹۶ که مشت گره کرده خود را در میان دود گاز اشک‌آور بالا آورده است، در رسانه‌های بین‌المللی و شبکه‌های اجتماعی بازتاب گسترده‌ای داشت و به نماد اعتراضات دی‌ماه تبدیل شد.

ح- ساخت پاد قدرت

اینترنت و به طور اخص شبکه‌های اجتماعی مجازی در حال گسترش حوزه نفوذ خود در بین اقشار مختلف کشور بوده و از طرفی دستگاه‌های تولید کننده هویت مشروعیت‌بخش نشان داده‌اند که حداقل در حوزه مسائل اقتصادی نتوانسته رضایت مناسب مردمی را جلب کرده و از این رو از طرف شبکه‌های ماهواره‌ای و رسانه‌های جدید در معرض تهدید می‌باشند.

شبکه‌های مجازی در ایران کارکرد سیاسی خود را بویژه در انتخابات ۸۸ و اتفاقات بعد از آن نشان دادند (کمالی پور، ۲۰۱۰: ۱۲۷) و از آن تاریخ به بعد فضای سیاسی و اجتماعی کشور ما با مسائلی روبه رو شد که حداقل، کارکرد نظام سیاسی را با چالش مواجه می‌کرد. ظهور انواع کمپین‌ها از قبیل کمپین عدم خرید خودروی صفر، کمپین سرباز وطن، چهارشنبه سفید تا انواع کارناوال از قبیل کارناوال پارک آب و آتش و یا حوادث زیست‌محیطی همچون گرد و غبار و ریزگردها در خوزستان و طوفان شن در

سیستان و ... همگی بیانگر آن است موضوعاتی که ظاهراً ارتباطی با مناسبات قدرت پیدا نمی‌کنند به سرعت تبدیل به موجی شده که قرائت‌های رسمی از نظم و نظام سیاسی و کارکردهای آن را زیر سوال می‌برد. البته این نکته هم درست می‌باشد که بعضی از موارد ذکر شده فقط در فضای مجازی بروز و ظهور داشته و نتوانسته‌اند به تمام خصوصیات مورد نظر کاستلز از قبیل تصرف مکان دست یابند. اما این نکته را می‌شود طرح کرد که بیان مخالفت با قوانین و یا برخی از کارگزاران حکومتی و یا خود نظام سیاسی، دیگر همچون گذشته منتظر هیچ حزب یا لیدر خاصی نمی‌باشد زیرا به دلیل گسترش شبکه‌های مجازی، همه چیز سیاسی و مجازی شده و فضای جریان‌ها در حال سبقت گرفتن از فضای مکان‌ها می‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

به نظر مک لوهان در هر عصری یک رسانه بر دیگر رسانه‌ها مسلط است. از این رو تاریخ توسط رسانه‌های غالب در هر عصر و زمانی هدایت می‌شود. خصیصه رسانه‌های غالب این است که قادرند نظم اجتماعی را به هم بزنند، شبکه‌های اجتماعی مجازی و سایت‌های اینترنتی به سرعت در حال تصرف فضای ارتباطی کشور ما هستند که خود را در موارد و حوادث متعددی بویژه اعتراضات دی‌ماه ۹۶ نشان داده‌اند. تسلط رسانه‌ها نتایجی را در حوزه زیست اجتماعی ایرانی - اسلامی به همراه داشته که به شرح ذیل می‌باشد:

۱- با گسترش فضای مجازی و شکل‌گیری ارتباط جمعی خودانگیز در اعتراضات دی‌ماه ۹۶، سوژه‌های ارتباطی قدرت ابتکار عمل بیشتری را بدست آورده و شهروندان عادی در شهرهای کوچک و بزرگ به افرادی فعال در حوزه سیاست تبدیل شدند. در این اعتراضات هر شهروند علاوه بر آنکه مخاطب پیام هست، تولید کننده نیز می‌باشد. آنان علاوه بر اینکه محتواهای تولید شده را مشاهده، تایید و باز ارسال می‌کردند خود نیز به تولید محتوا اقدام می‌کردند. امکان استفاده از گوشی‌های دوربین‌دار و سیستم اندروید این امکان را به معترضان داد تا بر رفتار قدرت در حوزه‌هایی غیرقابل باور نظارت داشته باشند.

۲- گسترش فناوری‌ها و شبکه‌های اجتماعی و افزایش حوزه نفوذ آن در سال ۹۶، هژمونی نظام را بر فضای ارتباطی کاهش داده و استقلال نسبی شبکه‌های ارتباطی سبب افزایش استقلال سیاسی و اجتماعی و فرهنگی گردید. این امر باعث تسریع و تسهیل در تحولات سیاسی و اجتماعی و بروز اعتراضات و نافرمانی‌های نوین به گونه‌ای باورنکردنی و غیرقابل پیش‌بینی توسط نهادهای امنیتی و انتظامی گردید. تحولات سرعت بر سرعت تحولات پیشی گرفته و فضای مقاومت برای اولین بار به برخی از نقاط جغرافیایی گسترش یافت..

۳- در اعتراضات دی ماه ۹۶ همه چیز از جمله افزایش قیمت‌ها، بیکاری، آلودگی هوا، ترافیک، حجاب و... به سرعت رنگ سیاسی به خود گرفت و به گونه‌ای به نظام سیاسی متصل گردید و به همین دلیل حالت ضد نظام به خود نظام گرفت. چراکه معترضان با هدف ایجاد جریان پادقدرت، نظام سیاسی را مسئول تمامی بحران‌ها می‌دانستند. امری که علی‌رغم پراکندگی خواسته‌ها باعث وحدت مخالفان گردید. اگرچه مسائلی همچون عدم وجود رهبری باعث عدم تداوم اعتراضات گردید اما با نگاه به آینده می‌توان گفت به کمک شبکه‌های اجتماعی و فناوری و با وجود درهم آمیختگی موضوعات و بحران‌های گوناگون، هویت‌های مخالف در برخی از عرصه‌های عمومی و خصوصی از تولد تا مرگ، از آرایش صورت تا لباس، از مسافرت تا موسیقی، ورزش، گردش، غذا، زبان، بازی، بدن، مذهب، جغرافیا و... در حال شکل‌گیری است. هرچند که لزوماً همه آنها تبدیل به کنشگری سیاسی نشده و از فضای مجازی نیز خارج نشده لیکن به معنای توان امکان ایجاد چالش با قرائت رسمی از فرهنگ و اختلال در نظام برنامه‌ریزی و قطع اتصال با سوئیچرها در نظام می‌باشند که برای نظام سیاسی بسیار خطرناک می‌باشد.

۴- شبکه‌های تغییر اجتماعی و ضدنظام از قبیل شبکه‌های دموکراسی خواهی، شبکه‌های آزادیخواه، شبکه‌های حفاظت از محیط زیست، شبکه‌های هنری و ... برای غلبه بر شبکه‌های قدرت موجود در سازمان جامعه، در حال بازبرنامه‌ریزی سازمان سیاسی، اقتصاد، فرهنگ در کشور می‌باشند. این بازبرنامه‌ریزی با وارد کردن دستورالعمل‌هایی متفاوت و بر اساس منطق دوگانه‌انگاری باختین^۱ از قبیل حکومت سکولار در برابر حکومت دینی، ولایت مردمی در برابر ولایت دینی، ایران محوری در برابر اسلام محوری،

فراغت در برابر زهد، شادی در برابر غم، لذت در برابر حسرت، دنیایی در برابر روحانی، شفافیت در برابر ابهام، حق در برابر تکلیف به برنامه نهادها و جامعه در حال انجام است. ۵- اگرچه با گسترش فناوری‌های ارتباطی نوین و شکل‌گیری خودمختاری در شبکه‌های اجتماعی، کنشگری سیاسی در کشور بیشتر از گذشته فردی شده و به سطح شهروندی نزدیک می‌شود و این امر خود را در اعتراضات دی ۹۶ نشان داد اما در این اعتراضات، شهروندان خواسته‌های متفاوتی داشته که عمدتاً حول زندگی خودشان می‌چرخید. همین خواسته‌ها و انگیزه‌های گوناگون و متعارض باعث شد تا معارضان با نظام نتوانند سازمان یا رهبری خاصی برای مقابله ایجاد کرده یا اینکه حضور آنها در میدان یا خیابان دوام و استمرار یابد.

۶- اینترنت و فناوری‌های اینترنت پایه، منبع علیت اعتراضات ۹۶ در کشور نبودند. این اعتراضات در بستر نارضایتی‌های موجود در حوزه‌های مختلف شکل گرفت و با کمک شبکه‌ها سرعت گسترش یافت. اما با این وجود می‌توان پیش‌بینی کرد که به علت گسترش شبکه‌های اجتماعی مجازی و پیشی گرفتن قدرت جریان‌ها از جریان قدرت، از یک طرف هویت پیشین در حال آسیب و از طرفی نهادهای حکومتی و مظاهر رسمی دیگر به آسانی گذشته قادر به تولید هویت مشروعیت‌بخش نیستند و همین امر می‌تواند عامل تداوم بحران‌ها در کشور باشد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Rohollah Hoseinpoor
Ahmad Rashidi

<https://orcid.org/0000-0002-8651-4752>

<https://orcid.org/0000-0003-3496-2892>

منابع

- اکبری تبار، علی اکبر، اسکندری پور، ابراهیم، (۱۳۹۲)، رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی مجازی، تهران: نشر مرکز.
- پورسعید، فرزاد، (۱۳۹۰)، «بررسی مقایسه انقلاب اسلامی ایران و انقلاب مصر»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۲.

- تاجیک، محمدرضا و سمیه خداخواه آذر، (۱۳۹۵)، «رسانه‌های اجتماعی مجازی و عرصه سیاست ایران (بررسی موردی انتخابات دهم ریاست جمهوری و کارناوال‌های شهری در ایران)»، فصلنامه سیاست، شماره ۳.
- جلالی‌پور، حمیدرضا و ابوالفضل حاجی زادگان، (۱۳۷۹)، «شناسایی عوامل مؤثر بر اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶ در ایران»، <https://www.emtedadnews.com/>
- حسینی، حسین و دیگران، (۱۳۹۳)، «واکاوی نقش و کارکرد شبکه‌های اجتماعی مجازی در حوادث انتخابات سال ۱۳۸۸ جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه آفاق امنیت، شماره ۲۴.
- خانیکی، هادی و حسین بصیریان جهرمی، (۱۳۹۲)، «کنشگری و قدرت در شبکه‌های اجتماعی مجازی مطالعه کارکردهای فیسبوک در فضای واقعی»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۱.
- دارابی، علی، (۱۳۹۵)، «رسانه‌های ارتباطی نوین و تأثیر آن بر فرایند بیداری اسلامی در انقلاب تونس»، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، شماره ۲.
- رحمانی فضلی، عبدالرضا، (۱۳۹۶)، «گفتگوی وزیر کشور با روزنامه ایران با عنوان نیمه پنهان اعتراض‌های دی‌ماه ۹۶»، شماره ۶۷۳۸: ۷.
- زرقانی، سید هادی و دیگران، (۱۳۹۳)، «تحلیل نقش و کارکرد مکان‌های نمادین شهرها در تحولات سیاسی مطالعه موردی: میدان التحریر مصر»، دوفصلنامه جامعه‌شناسی سیاسی جهان اسلام، شماره ۲.
- سام‌آرام، عزت‌الله، (۱۳۷۸)، «نیاز صداوسیما به تحقیق اسنادی»، فصلنامه پژوهش و سنجش، شماره ۱۹.
- شرکت داده لایف، بررسی تظاهرات اعتراضی دی‌ماه ۹۶ در فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، <http://lifeweb.ir>.
- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۹)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (ظهور جامعه شبکه‌ای)، ترجمه احمد علیقلیان و افشین خاکباز، جلد ۱، تهران: انتشارات طرح نو.
- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۹)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (قدرت هویت)، ترجمه حسن چاوشیان، جلد ۲، تهران: انتشارات طرح نو.
- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۹)، عصر اطلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ (پایان هزاره)، ترجمه احمد علیقلیان و افشین خاکباز، جلد ۳، تهران: انتشارات طرح نو.
- کاستلز، مانوئل، (۱۳۹۳)، قدرت ارتباطات، ترجمه محمدآذری نجف‌آبادی، تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.

- کاستلز، مانوئل، (۱۳۹۴)، شبکه‌های خشم و امید جنبش‌های اجتماعی در عصر اینترنت، ترجمه مجتبی قلی‌پور، تهران: نشر مرکز.
- صارمی شهاب، (۱۳۹۷)، «بررسی و نقد گزارش راهبردی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در زمینه بررسی و تحلیل وقایع و رخداد‌های دی‌ماه ۹۶ کشور، چستی، چرایی و چگونگی، راهبردها و راهکارها»، گزارش پژوهشی وزارت کشور.
- نظری، علی اشرف، قلی‌پور، مجتبی، «رسانه‌های جدید اجتماعی و نقش آنها در بازنمایی کنش جمعی: تحلیل واقع‌بینانه انقلاب مصر»، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، سال چهارم، شماره ۱۴.
- مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، (۱۳۹۶)، بررسی مصرف شبکه‌های اجتماعی مجازی، <http://ispa.ir/>.
- مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، (۱۳۹۶)، میزان استفاده از تلگرام، <http://ispa.ir/>.
- مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران، (۱۳۹۶)، گزارش نظرسنجی بررسی دیدگاه مردم ایران در خصوص تجمعات دی‌ماه ۱۳۹۶، <http://ispa.ir/>.

References

- Boyd, D. M., & Ellison, N. B, (2008), "Social Network Sites: Definition, History, Andscholarship", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13.
- Castells, Manuel & Cardoso, Gustavo, (2005), *The Network Society From Knowledge to Policy*, Washington, DC: Johns Hopkins Center for Transatlantic Relations.
- Castells, Manuel, (2011), "A Network Theory of Power", *International Journal of Communication*, 5, 773-787.
- Ferguson, Niall, (2018), *The Square and the Tower: Networks and Power, From the Freemasons to Facebook*, Penguin Press.
- Kamalipour, Yahya, (2010), *Media, Power, and Politics in the Digital Age: The 2009 Presidential Election Uprising in Iran*, Publisher, Rowman & Littlefield, City: Lanham.
- Kaplan, Andreas M. & Haenlein, Michael, (2010), "Users of the World, Unite! The challenges and Opportunities of Social Media", *Business Horizons*, Vol. 53, Issue 1.